

דפוסי תקשורת ותהליכים לשוניים בעברית בקרב עובדים זרים בישראל

רינת גולן

העובדים הזרים משתמשים בגרסה בסיסית של העברית, ללא הבדל במאפייניה הצורניים אצל בעלי עיסוקים שונים או אנשים ממוצא שונה, אך אוצר המילים בה משתנה מעט בהתאם לפקום העבודה. האפיונים הבסיסיים של 'גרסה' זו הם פשוט – בחירה בצורה דקדוקית בסיסית אחת, והכללה – בחירת מילת מפתח המייצגת שדה סמנטי רחב של מושגים, או בחירה במבנה תחבירי בולט אחד.

שפתם של עובדים זרים: אפיונים כלליים

במחקר זה נבדקת שפתם הדבורה של עובדים זרים בישראל מבחינת מאפייניה התקשורתיים וקיומה של גרסה בסיסית – (BV) Basic Variety) אצלם. בשם 'גרסה בסיסית' (Klein & Perdue, 1997) מכנים לשון מהגרים מבוגרים הנרכשת מחוץ למסגרת פורמלית. שפתם של אלה פשוטה ותקשורתית, בעלת דקדוק בסיסי, פרט לאוצר המילים המשתנה. היא נועדה למילוי מטרות וצרכים קיומיים באופן יעיל ומידי. למעשה, BV היא סוג של שפת ביניים, (Selinker, 1972, 1992) Inter-Language, המאפיינת לומדי שפה שנייה, אך מייצגת שפה דינמית ומשתנה.

אוכלוסיית המחקר כללה 15 עובדים זרים – גברים מטורקיה, רומניה ודרום אמריקה, השוהים 4-6 שנים בארץ ומקיימים אורח חיים מתבדל ללא מגע עם הישראלים מעבר לעבודה במפעל המתכת, בבניין ובניקיון. כלי המחקר כללו תצפיות, תיאור ציורים מפי הנבדקים וראיון אישי עימם לבדיקת שפה והערכה עצמית. ממצאי המחקר העידו על קיומה של גרסה בסיסית בלשונם של העובדים הזרים בישראל. התקשורת בעבודה נעשית אצלם בשפה העברית, ללא הבדל בין בני מוצא שונה או בעלי העיסוקים השונים, והיא דומה מבחינת המאפיינים הצורניים (מורפולוגיה, התאמה ומבנה תחבירי) אך נבדלת באוצר המילים הספציפי התלוי במקום העבודה.

הפיצוי על אוצר מילים פשוט ועל קיומו של תחביר בסיסי מתבטא בשימוש **באסטרטגיות לשוניות** שונות: השאלת מילים מ-L1 (שפת האם), שימוש באינטונציות, בפרפרזות, בהקשרים, חזרה על מילים, שינוי סדר המילים במבע ועוד. בצד אלה חלים תהליכים של פיתוח אסטרטגיות המסייעות לזרים להימנע מהצורך בבחירת עקרונות מארגנים שונים:

א. פישוט – בחירת צורה דקדוקית בסיסית אחת, או מבעים קצרים ולא מורכבים;

ב. הכללה – בחירת מילת מפתח בסיסית המייצגת **שדה סמנטי נרחב של מושגים** או

שימוש במבנה תחבירי בולט והפנמתו תוך הימנעות משימוש במבנים מוכרים פחות.

רינת גולן היא מורה בחטיבת ביניים ללשון, הבעה וערבית ומנחה פרחי הוראה מהאוניברסיטה והמכללה המאמר מבוסס על עבודת ה-M.A שלה, שעסקה בבדיקת שפתם הדבורה של עובדים זרים בישראל מבחינת מאפייניה התקשורתיים וקיומה של 'גרסה בסיסית' בלשונם.

הגירה, עובדים זרים – ניסיונות הגדרה

נושא ההגירה בעולם נחקר במספר תחומים – משפטיים, כלכליים, חברתיים ואישיים. המהגר, המוגדר כ'אדם שהחליף את מקום מגוריו' (קונדור, 1997), יכול להיות גם מי שעבר ממקום מגורים למשנהו באותה ארץ, או שהיגר לארץ אחרת, בין לתקופת זמן מוגדרת ובין לתקופה בלתי מוגבלת, במטרה להשתקע. ההגירה יכולה להיות קבועה או זמנית, אך כל עוד אדם מחשיב עצמו מהגר הוא נחשב כזה ומצוי על הרצף הנע מפליט חסר כל למהגר מבוסס, המעוניין לשפר את איכות חייו. השפעות ההגירה על הפרט ניכרות, בין היתר, בדרכי הסתגלותו של המהגר לחברה החדשה בתחום הלשוני ובתחום התרבותי כחלק מתהליך תרבות וחברות (בן רפאל, אולשטיין וגייסט, 1994). בקרב כל סוגי המהגרים בכלל, והעובדים הזרים בפרט, יש צורך דוחק וקיומי ברכישת אמצעים תקשורתיים מידיים, שיבטיחו הסתגלות וקליטה מהירות וכן תפקוד יומיומי במקום העבודה.

לימוד השפה השנייה בצורה מיידית ופונקציונלית ובאופן בלתי פורמלי, כפי שנעשה על ידי מהגרים-עובדים זרים באירופה, יצר שפה מיוחדת והיא זכתה בספרות למונח 'גרסה בסיסית'. זוהי מערכת לשונית פשוטה ויציבה ביותר – וגם יעילה למדי – מצד אחד, אך דלה מאוד מצד אחר...

הגרסה הבסיסית: מושג ויישום

המונח 'גרסה בסיסית' הוטבע, כאמור, בשנות ה-90 על ידי קליין ופרדו (ראו לעיל), שחקרו את לשונם של 40 מבוגרים עובדים זרים באירופה שרכשו את השפות אנגלית או גרמנית או הולנדית או צרפתית או שבדית כשפת היעד בצורה ספונטנית ובלתי מכוונת – למטרת תקשורת בלבד (בעיקר במקום העבודה) ולצרכים קיומיים בסיסיים. ממצאי המחקר הוכיח, כי ללא קשר למאפיינים הלשוניים הייחודיים של שפתם הראשונה או למאפייניה הלשוניים של שפת היעד, פיתחו העובדים שפה פשוטה, גמישה, יעילה ורב-שימושית, בעלת עקרונות ארגוניים זהים (מבחינה תחבירית, פרגמטית וסמנטית). שפה פשוטה זו אינה מתפתחת עם הזמן, פרט לשינוי גדל והולך בהיקף אוצר המילים, בעיקר שמות עצם.

קליין ופרדו עמדו במחקרם על שני דפוסים-יסוד של הגרסה הבסיסית: פשוט והכללה.

פישוט (simplification): זהו דפוס שבו נעשית בחירה בצורה דקדוקית בסיסית אחת

ומייצגת, ללא התאמה וללא נטייה. באוצר המילים יש חוסר התאמה והיעדר הטיות של מספרים, זמן, מגדר ואספקטים; ריבוי שמות עצם ומיעוט פעלים, תארים ומילות התפקוד. מבנה המבעים נקבע על ידי אינטראקציה בין שלושה סוגים של עקרונות מארגנים: תחביריים – צירופים שמניים בדרך כלל ומעט צירופים פועליים, בסדר של 'נושא-פועל-משלים'; סמנטיים – חיבור אלמנטים על פי המשמעות; ופרגמטיים – על-פי צרכים תקשורתיים (למשל, שימוש בהקשרים).

הכללה (generalization): שימוש במילים בסיסיות ובמבנים תחביריים בולטים. באוצר

המילים נעשה שימוש במילות מפתח פשוטות המכסות שדות סמנטיים רחבים, לשם תיאור מגוון רחב של עצמים, מונחים ומצבים. בתחביר נעשה שימוש מכליל במבנים תחביריים נפוצים וניכרת הימנעות משימוש במבנים תחביריים נדירים שאינם שכיחים.

מחקרים נוספים שנערכו בעקבות מחקרים של קליין ופרדו אוששו אף הם את קיומה של הגרסה בסיסית (לדוגמה: (Bernini, 2000; Dimroth & Watorek, 2000).

העובדים הזרים בישראל: סקירה כללית

העובדים הזרים החלו להגיע לישראל החל משנת 1992 עם הטלת הסגרים, שהגבילו את כניסת העובדים הפלסטיניים מהשטחים לישראל. עם השנים הם החלו ליצור דפוס התארגנות קהילתית ולמשוך אליהם עוד עובדים זרים (נתנזון ובר צורי, 1999; שנל, 1999) העוסקים בענפי הבנייה (70% מסך כל העובדים הזרים), החקלאות (20%), השירותים, הסיעוד והמלונאות (10%). מספרם (חוקיים ולא חוקיים) הוערך בעת עריכת המחקר בשנת בכ-300 אלף והם היו אז 13% מכוח העבודה (סיני, 2001; כיום, לאחר פעולות הגירוש וההרתעה הרבות, מספרם מגיע ללא יותר מ-250,000). רובם גברים בגיל 30-40, והם מגיעים בעיקר מרומניה (60% מכלל העובדים הזרים), מארצות המזרח הרחוק (18%), מטורקיה (15%) וכן מאפריקה, מאמריקה הלטינית ומהפיליפינים. העובדים מסין, תאילנד, רומניה וטורקיה באים בדרך כלל לארץ למשך תקופה של מספר שנים ואחר כך חוזרים לביתם; הדרום אמריקאים והאפריקאים נוטים להישאר.

בדומה למצב באירופה, מגעם של העובדים הזרים עם בני הארץ הקולטת מצומצם ביותר ומתמקד בעיקר בזמן העבודה. גם כשנוצרים איתם מגעים בשעות הפנאי הם נתפסים כמנוכרים ונוכרים, 'שקופים' ולא נוצר איתם קשר אישי, בין היתר בגלל קשיים לשוניים בסיסיים, פערי תרבות ואי ידיעת השפה האנגלית אצל רוב העובדים הזרים (כהן, 1999; פילובסקי, 1999). אין כיום בישראל קורסים ללימוד עברית המיועדים לעובדים הזרים.

אפיוני המחקר

הצורך במחקר

בישראל לא נבדקה עת עתה לשונם של העובדים הזרים, כפי שהדבר נעשה באירופה, למרות מספרם הגדול של העובדים הזרים בארצנו. עד היום נחקרה תופעת העובדים הזרים בישראל בעיקר מן ההיבט הכלכלי, המשפטי והחברתי (נתנזון ואחדות, 1999; קונדור, 1997). במציאות זאת התבקש מחקר מעמיק, שיבדוק את דרך רכישת השפה העברית אצל העובדים הזרים בזמן העבודה ומחוצה לה, כחלק מתהליך השתלבותם והסתגלותם.

מטרת המחקר הייתה אפוא לבדוק את לשונם של עובדים זרים בישראל ולעמוד על מידת קיומם של מרכיבי הגרסה הבסיסית בעברית, בהשוואה לאלו שנמצאו בקרב עובדים זרים באירופה, לבחון את הקשר בין מידת רכישה בלתי פורמלית של השפה העברית על ידי העובדים הזרים לבין תפקודם במקום העבודה וכן את יכולתם לנהל תקשורת בסיסית ויעילה.

שאלות המחקר

השאלות שהציב מחקרי:

1. באיזו מידה שימושי השפה השונים של העובדים הזרים בישראל מעידים על קיומה של גרסה בסיסית בעברית, כפי שנמצאה בקרב עובדים זרים באירופה, מבחינת (א) דפוסי תקשורת ואסטרטגיות לשוניות המשותפות לכל העובדים? (ב) ידע לשוני בסיסי ומשותף (אוצר מילים ותחביר) לכל העובדים?
2. האם קיימים ביניהם הבדלים בשימושי הלשון העברית הנובעים משפת אם שונה או ממקום עבודה שונה?

אוכלוסיית המחקר

המחקר כלל 15 גברים, כולם עובדים זרים בישראל, השוהים במדינה בין ארבע שנים וחצי לשש שנים, רובם (N=11) באופן חוקי. מבין הנחקרים, שטוח גילם נע בין 32 ל-50, 6 הם דוברי טורקית מטורקיה, 5 דוברי רומנית מרומניה ו-4 דוברי ספרדית מקולומביה וארגנטינה. לשישה עובדים השכלה בסיסית של חמש שנות לימוד ולשאר השכלה של 10 עד 12 שנות לימוד. שמונה מהם עובדים במפעל מתכת, ארבעה בבניין במרכז הארץ, ושלושה בעבודות ניקיון. רוב הנבדקים גרים בארץ בגפם בדירות שכורות ובקרוואנים, ללא בת הזוג שנשארה עם הילדים בארץ המוצא. הקשר עם הבית הוא רצוף, בעיקר באמצעות הטלפון. הם חיים למעשה במסגרת חיים מתבדלת עם חבריהם בני אותה ארץ מוצא, והמגע בינם לבין החברה הישראלית מינימלי.

כלי המחקר

נעשה שימוש בשלושה כלי מחקר:

1. **תצפיות:** התצפיות נערכו במפעל המתכת, שבו עובדים 8 מתוך 15 הנבדקים, כדי לבחון את מאפייני השיח בין העובדים הזרים לבין מעסיקיהם ובינם לבין עמיתיהם הישראליים (באיזו שפה ובאיזו תדירות);
2. **מטלות לשוניות:** בהסתמך על מחקרם הנזכר לעיל של קליין ופרדו, נעשה במחקרנו שימוש במטלות לשוניות שכללו תיאור תמונות וציורים. הנבדקים התבקשו לתאר חמישה ציורים ובהן פעילויות שונות וסיטואציות מגוונות, המייצגות את אורח חייהם של הנבדקים, בישראל ובמולדתם, הן בעבודה והן בשעות הפנאי. תיאור התמונות הוקלט בשלב הראשוני ולאחר מכן תומלל כולו;
3. **דאיון אישי:** לאחר ביצוע המטלות נערך עם כל אחד מהנחקרים ריאיון אישי מובנה למחצה, על מנת לאסוף מידע אישי על הנחקרים, לעמוד על מצבם התרבותי-חברתי בישראל ולקבל ממד לשוני נוסף.

ממצאים

מניתוח שימושי השפה של לשון העובדים הזרים מסתמן דפוסי תקשורת בסיסיים ותהליכים לשוניים משותפים. להלן התיאור בשני סעיפים עיקריים:

1. דפוסי תקשורת

א. מאגר לשוני משותף

נמצא כי לכל הנבדקים יש מאגר מילים בסיסי ביותר, המשותף לכולם ללא קשר לשפת האם, והוא משמש לתפקוד רלוונטי ומשמעותי בזמן העבודה עם מעסיקים ועמיתים ולמילוי צורכי תקשורת יומיומיים ופונקציונליים בלבד בשעות שלאחר העבודה. מאגר מילים זה מתאפיין בריבוי שמות עצם באופן יחסי לפעלים ולתארים ובמיעוט מילות תפקוד. התחביר פשוט וכולל מבעים קצרים, ברובם שמניים. היטיב להגדיר זאת אחד הנבדקים שאמר: 'מה אני לא צריך – לא יודע'. עובד מרומניה הוסיף ואמר: 'אני יש פה לעבוד. יש עובד – לא צריך יודע בדיוק בדיוק מדבר, עבודה יש שרטוט'. התקשורת, שניהלו העובדים הזרים בזמן העבודה, נעשית בעיקר בעברית, ולא נמצאו הבדלים בולטים בהפקות הלשוניות בין הנבדקים השונים ששפות האם שלהם שונות ומקצועותיהם שונים.

אוצר המילים המשותף לכל העובדים, ללא קשר למקום עבודתם, העיד על כך שכולם הכירו שמות עצם כגון עבודה, כסף, בעל הבית, פועל, אישור, כרטיס, חופש, מנהל, קבלן, בעיה, בחור, סמרטוט, צינור, ניקיון, חשמל; פעלים כגון עבד, עשה, סדר, ניקה, נגמר; תארים כגון גדול, קטן, טוב, נקי, ותארי פועל כשם, פה, למעלה, למטה. כמו כן הם שולטים היטב בשם המספר, בשל השימוש התדיר בו.

מקום העבודה הכתיב, בכל זאת, ידע לשוני ספציפי ומונחים מקצועיים מתחום העיסוק. כך, למשל, **עובדי המפעל** הכירו מילים כגון מחלקה, הסעה, משמרת, ישיבה, סדרן, מבריק, חגים ומתנות; **עובדי הבניין** השתמשו במילים כגון חוט, עמוד, כלים, משאבה, קוצים, ארגזים, לערבב, לשים; **עובדי הניקיון** הכירו מילים כגון מטבת, שירותים, דוש, אמבטיה, רצפה, לבשל, כביסה ובלגן.

במקביל לכך נמצא כי העובדים אינם מכירים מילים רבות, למרות שאלו נמצאות בשימוש יומיומי בקרב דוברים ילידיים של השפה כגון תיק, פרחים וחתול. במקרים אחדים הפגינו העובדים בקיאות וידע במילים מסוימות אך ורק בשל ההקשר הספציפי של מקום העבודה. כך, לדוגמה, העובדים אינם יודעים מהו 'עץ' (אילן), אך הם הכירו את החומר 'עץ' בגלל אופי עבודתם.

ב. אסטרטגיות תקשורתיות

כל הנחקרים עשו שימוש במגוון של אסטרטגיות תקשורתיות, שאפשרו להם יכולת תמרון והבעה ופיצו על אוצר המילים המצומצם והתחביר הבסיסי. להלן תשע האסטרטגיות שמצאנו:

1. שימוש בהסברים ובפרפרזות (לעיתים בליווי שפת גוף): נעשה שימוש רב בהסברים או בפרפרזות בעזרת המילים הבסיסיות, תוך שימוש בשפת הגוף. לדוגמה: 'לא רואה כלום, כלב' (עיוור), 'פה מקום אנשים ברגל הולך מתי רמזורים' (מעבר חציה).
2. הסתמכות על הקשרים: שימוש במילה אחת או שתיים הנשענות על שיח והקשרים קודמים. למשל, הנבדק שקישר בין תמונת האוהל באתר הנופש (במטלה) לבין האוהל הזמני שבו הוא גר: 'יש הרבה עכשיו טורקיה זה. לבן. גם אני'.

3. שינוי אינטונציה: העובדים הזרים מרבים להשתמש באינטונציות השונות כדי להדגיש ולהבליט נושאים שונים, וכן להביע מודליות (כגון הבעת חיווי, שאלה וציווי) – ללא שינוי תחבירי במשפט. אסטרטגיה זו התבטאה במשפטי השאלה (ב-77% מהמקרים) בשל הָעֵדֶר מילות השאלה ואי ידיעת מבנה משפט השאלה. משפט השאלה מבוטא כמשפט חיווי, ורק בסופו משנים את האינטונציה. לדוגמה: 'אתה לא הולך טורקיה? לא?' (האם לא היית אף פעם בטורקיה?), 'אנשים פה?' (האם האנשים פה?). שינוי האינטונציה מעיד גם על חוסר הביטחון שלהם לגבי השימוש הלשוני. לדוגמה: 'זה בית, אולי?', 'גם בעברית אותו דבר, נכון?'
4. חזרה על מילים: אמצעי פיצוי נוסף על הָעֵדֶר אוצר מילים הוא חזרה על אותה מילה מספר פעמים כדי להדגיש את כוונת הדובר, בעיקר בתארים. לדוגמה: 'לד קטן קטן' (תינוק), 'זה סרט טוב טוב' (נהדר), 'הם הולכים מהר מהר' (ריצה).
5. טופיקליזציה: נטייה להדגשה ולהבלטה של חלקי המשפט, לרוב שמות עצם, על ידי הצבתם במיקום מיוחד, לרוב בתחילת המשפט. דוגמאות: 'בננה אני ראיתי', 'אנשים מה עשו אני לא יודע' (תיאור אנשים ברחוב).
6. עקרון האורינטציה: אסטרטגיה נפוצה של הצבת אלמנטים של התמצאות (זמן ומרחב). לדוגמה: 'פה למעלה הוא עושה נקי', 'כל הזמן יום שישי אני יש טברנה'.
7. עקרון הסדר הכרונולוגי: בגלל אי-ידיעת השימוש בצייני הזמן אין לעובדים הזרים אפשרות שימוש בזמנים בצורה מורחבת (הם אינם משתמשים במילות יחס רבות ובמילות שעבוד לציון יחסי מרחב וזמן, אך הם מסוגלים בעזרת מילה בסיסית אחת לתאר התרחשות מלאה בפרק זמן מסוים, כמו 'לפני' או 'אחרי' – במקום המילים 'כאשר', 'בזמן', 'ש...' 'זאז...' 'בעוד ש...', 'בשעה ש...', 'בינתיים). כדי להביע סדר אירועים הם משתמשים בעקרון הסדר הכרונולוגי ובמילות זמן. לדוגמה: 'אני באתי מפה לפני שש שנה, אני עבדתי שתיים עשרה חודשים, אני הלך מטורקיה, נשאר משמה, אחר כך אני חוזר מפה'.
8. שאלת מילים משפת האם: כמו במחקר שנעשה באירופה נמצא כי שאלת מילים משפת האם הופיעה בלשונם של העובדים בתדירות נמוכה וללא קשר לשפת האם או לסוג העבודה. לדוגמה: מטורקית – 'זה דנדומה' (גלידה), 'הוא גאזטה' (עיתון), 'אישה גוניש' (שמש); מרומנית: 'הוא מסדר זה קוֹרְט' (אוהל), 'פה מפעל ופה אינסטיטוצי' (מוסד); מספרדית: 'ספרדית זה קבניה (אוהל)', גם בקולומביה יש פורים פְּרו (אבל) לא כמו פה'.
- לעיתים נעשה שילוב של מילים משפת האם עם העברית במבנים המזכירים את מבני הסמיכות של העברית. לדוגמה: 'חנות-מארקט', 'אופניים-מוטור' (קטנוע), 'תחנה-מוביל' (דוכן נייד לממכר מזון), 'בתים-מוביל' (אוהלים), מודיעין-אינפורמציון (לשכת מידע, אשנב מודיעין), 'טרפיק-חשמל' (רמזור, רכבת חשמלית).
9. יצירתיות והתאבנות בהגיית מילים: שילוב בין כושר האלתור והיצירתיות של הנבדקים לבין תהליך ההתאבנות האופייני לגרסה הבסיסית וקליטה לא נכונה של המילים וכן השפעת שפת האם יצרו אצל העובדים הזרים מילים מקובעות ומשובשות לאורך זמן. דוגמאות: 'בית מרקפה' (בית קפה + בית מרקחת, הכוונה

לבית קפה), 'מרכולת' (מכולת + מארקט), 'מיניסטרד' (מיניסטריון + משרד),
'תחנות' (תחנה + חנות, הכוונה לדוכן נייד), 'גלגלה' (גלגלים + עגלה).

2 . תהליכים לשוניים

א. פישוט

בשם העצם

בתהליך פישוט שם העצם כמעט לא נמצאה הטיה מיחיד לרבים (לדוגמה: מנהל, מפעל, ארבע
חדר). עם זאת, את חלק משמות העצם הכירו הנבדקים רק בצורת הריבוי כגון חיילים, בגדים,
גלגלים, נעליים, ביצים, עוגיות. בחלק מהמקרים נעשה שימוש נכון בשם גם ביחיד וגם
ברבים, כגון פועל – פועלים, יום – ימים, בית – בתים, משרד – משרדים. נוסף על כך, לא
נמצאה כל הטיה של כינויי קניין או כינויי שייכות חבורים לשם העצם (כגון ביתי, ביתך).
השימוש בכינויי הקניין הפרוד 'של' נמצא רק אצל חלק קטן של הנבדקים, וגם זאת בצורה
מצומצמת ביותר בגופים: מדבר (שלי), נסתר (שלו) ונסתרת (שלה).
בשם העצם כמעט לא נעשה שימוש בה"א היידוע, ומכאן שגם התואר המצטרף לשם
העצם נאמר ללא סימני יידוע, לדוגמה: 'גם היא מסתכלת אישה שמנה' (גם האישה השמנה
מסתכלת).

העדר התאמה נמצא גם בין מין השם לתוארו. לעיתים מצטרף שם תואר בזכר לשם
עצם בנקבה: 'אישה שמן', 'חולצה לבן'; ולעיתים מצטרף שם תואר נקבה לשם עצם בזכר:
'קבלן טובה', 'סרט יפה'.

מאפיין פישוט נוסף הוא צירוף לא נכון של שם המספר לשם העצם, הן מבחינת מינו
של שם העצם והן מבחינת מיקומו של שם המספר. לדוגמה: 'שלוש שנה', 'שתיים אנשים',
'דירה שני', 'אחד סלון', 'ארבע חודש', 'שתיים-שלוש אוטובוס'.

בפועל

הטיית הפועל בקרב העובדים הזרים היא בסיסית ביותר ומצמצמת בעיקר לזמני הווה, פחות
מכך לזמן עבר ובאופן נדיר לזמן עתיד וציווי. כמו-כן לא נמצאו צורות סביל בפועל בלשון
העובדים הזרים. השימוש בלשון הווה פוטר את העובדים מהצורך בהטיה מורכבת בעבר או
בעתיד ומאפשר שימוש בפועל בארבע צורות בסיסיות המתאימות (זכר, נקבה וריבוי) וכן
שימוש בבינוני כשם העצם בהתאם למשמעות. צורת הציווי מופיעה אצלם לעיתים עקב
החשיפה להוראות מצד הממונים עליהם: 'הוא רוצה תן לי', 'אולי רוצים לך מקום אחר',
'אנשים לא תיזהר'.

שימוש בשם הפועל נמצא נפוץ בקרב העובדים הזרים, בגלל היותו צורה חסרת זמן
וגוף, אך הדבר נעשה בצורה משובשת, למשל: 'אנשים ללכת', 'הוא להיכנס דלת', 'זה חדר של
לישון', 'היא לנוח משמש', 'אני לשים משקפיים'.

ההטיה המצומצמת בפועל והעדר השימוש בכינוי הגוף גורמים גם לאי התאמה בין
נטיות הפועל לבין הגופים: 'הוא עושים ניקיון', 'היא לא רוצה', 'היא לקחת כמה דברים
בעגלה', 'הם רוצים אנחנו תבואו'.

בתואר

תהליך הפישוט כולל את הַעֲדָר הנטייה בתואר. תארים גזורי שם בסיומת 'י' (טבעי, ציבורי, חלבי), הנחשבים לנפוצים מאוד בעברית החדשה, לא נמצאו כלל בלשונם של העובדים הזרים. כמו כן, לא הפיקו הנבדקים תארים בגזירה של שורש ותבנית (מהיר, שקרן).

במילות היחס

העברית שבפיהם של העובדים הזרים מתאפיינת בהַעֲדָר מילות יחס או בשימוש שגוי בהן. הם אינם מטים את מילות היחס, פרט למספר קטן מאוד של הטיות בסיסיות. כינויי הקניין/שייכות 'של', בצורתו החבורה והפרודה, מופיע באופן חלקי בלבד. בצורתו החבורה הוא מופיע רק בשלושה אופנים: שלי, שלו, שלה. השימוש הנפוץ בשפתם הדבורה של דוברי עברית ילידיים במילה 'של', לצורך הפיכת סמיכות חבורה לפרודה (החדר של הילד), כמעט שלא קיים בלשון הזרים, למעט מקרים בודדים בלבד. תחת זאת נמצא שימוש בצירופים של שני שמות עצם, לדוגמה: 'דלת בניין', 'פועלים בניין' (פועלי בניין). נוסף לאי-הטיה של מילות היחס, נמצא חוסר התאמה בין לבין שמות העצם והפעלים, הַעֲדָר שימוש או שימוש יתר. דוגמאות לחוסר התאמה: 'היא יצאה בחוץ על (עם) הכלב שלה', 'יש אנשים על (בתוך) הסופר'. דוגמאות להעדר שימוש: 'הם אופניים בית ספר' (רוכבים על/לבית...), 'היא מדבר ילדה שלה' (עם). דוגמאות לשימוש יתר: 'הוא קורא לעיתון', 'כואב לה את הראש'.

במילות קישור

מילות הקישור כמעט שלא הופיעו בלשון העובדים, ואלו שבשימושם – שגויות לרוב. דוגמה להשמטת 'אבל': 'יש ביטוח, בית חולים זה בעיה' (יש ביטוח, אבל בבית חולים יש בעיה). לצורך הבעת יחסי ניגוד נעשה שימוש חלקי ומצומצם במילה לא מדויקת – 'אבל' במקרה זה: 'אני מכיר כזה אבל אצלנו אין' (אני מכיר כזה, למרות שבבית שלי לא הכרתי). רק לעיתים נדירות נעשה שימוש במילה 'אם' להבעת תנאי, ולפעמים משתמשים ב'אם' במקום ציין השיעבוד 'כש-'/ 'כאשר', שנעדר לחלוטין מלשונם. לדוגמה: 'אם אני הולך בשוק אני רוצה בשר אני לא יודע'. במקרים אחרים ניתן לראות כי הנבדקים כלל לא הזדקקו למילת התנאי 'אם' והסתמכו על האינטונציה וההקשר הקודם. לדוגמה: 'מישהו רוצה משהו לא יודע – יש חדש!' (ניתן להבין את דבריהם גם ללא מילת התנאי 'אם', אלא רק על פי האינטונציה). לתיאור תכלית לא נמצאה מילת קישור. להבעת סיבה לא השתמשו הנבדקים במילות סיבה כלשהן, כגון 'כי' או 'בגלל'. תחת זאת נמצא אצל מעט נבדקים שימוש לצורך זה במילת השאלה 'למה'. לדוגמה: 'אני אין טלפון למה (=מפני ש, כי) מתי יש טלפון הכול משטרה יודע איפה כל אי-לגאלי'.

בתחביר

הפישוט בתחביר התבטא בראש ובראשונה במבעים קצרים הנותנים ביטוי לרעיון בסיסי אחד. רוב המשפטים שנרשמו (למעלה מ-90%) היו משפטים פשוטים. שאר המשפטים היו ברובם משפטים מחוברים, והחיבור בהם נעשה בעיקר על ידי אות החיבור ו', ולעיתים רחוקות באמצעות מילות הקישור 'אבל', 'גם' ו'או'. לדוגמה: 'כולם לשבת לשולחן, והחנות סגור', 'נפל, כן גם הוא זה נפל', 'אנשים בדרך הולך עבודה אן מישהו משחקים'.

פשטות התחביר התבטאה גם בשכיחות הופעתם של משפטים שמניים הבנויים משמות עצם רבים (לדוגמה: 'אנשים ספורט', 'פה יש מישהו אלוהים' (מתפלל), ובהופעתו השכיחה של סדר המילים 'נושא-פועל-משלים' במשפטים פועליים (לדוגמה: 'ילדים יושן', 'אני רואים ככה'). דיבור עקיף נעדר לחלוטין מלשונם של העובדים הזרים ובמקומו נעשה שימוש באסטרטגית הטעמה והרמת קול, לדוגמה: 'הוא – כמה אתה צריך?' (המוכר בחנות שואל...), 'הוא באימא – ביי ביי' (פרידת ילד מאימו).

ג. הכללה

בשם העצם

בתהליכי הכללה בשמות העצם נטו כל העובדים הזרים ליישם את כמות שמות העצם הבסיסית והמוגבלת שהם מכירים מתחום עבודתם גם לגבי תחומי חיים שמחוץ לעבודה. כל בני האדם נתפסים אצלם כ'פועלים' וכל נותני השירותים או בעלי הסמכויות (כגון פקידי בנק ומוכרים בחנות) נתפסים כ'מנהלים', 'קבלן' או 'בעל הבית'. לדוגמה: 'למעלה מדרגה, פועל, אור אולי' (תיאור אדם שמתקן את התאורה), 'זה מקום אני ראי'. יש אנשים בעל הבית' (תיאור מבנה ציבורי גדול כמו פרלמנט או בית משפט). המילים 'ילד' או 'ילדה' נועדו גם כדי לתאר תינוק, בן, אח, נער וכיו"ב. לדוגמה: 'זה אימא וזה ילד שלה' (בן).

בתחומים בסיסיים אחרים נעשה שימוש במילים – 'עבודה' כדי לתאר כל פעילות שאינה נעשית בשעות הפנאי, 'ניקיון' – לתיאור כל עבודות הסידור, טאטוא, שטיפה, רחצה ועוד, 'אוכל' – לתיאור כל סוגי המאכלים ופעולות האכילה. דוגמאות: בנושא עבודה – 'לא עבודה, מה פתאום? אנשים פה שביל לנוח יותר', 'זה יש עבודה תמיד' (=עובד קבוע ולא זמני), 'זה אין משהו בגדים לעבודה' (=זה לא עובד, כי אין לו בגדי עבודה), 'זה עבודה מרקט, הוא הולך דרך. עבודה'; בנושא ניקיון – 'הוא מים. ניקיון מים' (מנקה ושוטף), 'מתי עושה אוכל – ניקיון' (אחרי שעושה אוכל הוא מנקה), 'יש פועלים ניקיון, זה חנות סגור, הוא ניקיון מים, צריך ניקיון, לא?'; בנושא אוכל – 'יש שולחן בחורה עושה אוכל' (עורכת שולחן), 'מישהו עושה לקנות אוכלים' (מאכלים); 'יש ילדים שם אוכל עגלה, אימא עושה אוכל, זה חדר אוכל, זה אוכל קפיטריה, אני חושב נגמר אוכל חנות'. 'אישה נותן אוכל ל... איך? ציפורים?'

בפועל

הפעלים הבסיסיים בלשון העובדים הזרים מכסים אף הם, בדומה לשמות העצם, שדות סמנטיים נרחבים. כך, למשל, בפועל 'עשה' נעשה שימוש נרחב ביותר לצורך הבעת כל פעילות, עשייה, עבודה, או התעסקות בדבר-מה, והוא משמש למעשה כתחליף לכל מילת פעולה בלתי מוכרת, לרוב בצירוף שם העצם הקשור לפעולת העשייה. לדוגמה: 'עשה טניס' (שיחק), 'עשה תמונה/וידאו' (צילם), 'אנשים עושים לאוהל' (מקימים), 'עושה צינור' (מרכיב), 'פה זה עושים אוהבת' (מתנשק, מתחבק), 'עושים ים' (מתרחצים), 'עושה מוזיקה/גיטרה' (שר, מנגן), 'עושה מלמעלה בעץ' (מטפס), 'בגדים עשתה במים' (כיבסה), 'עושה פלזה' (משתזף), 'עושים בית' (בונים), 'עושה משהו לגינה' (משקה), 'עשה צלחת על השולחן' (הניח). גם בפעלים נוספים נעשתה הכללה: 'רצה' – להבעת רצון, שאיפה, כוונה, מימוש מטרה, צורך, הבעת תקווה או משאלה. לדוגמה: 'אני רוצה איפה יש אולפן עברית' (מבקש לדעת יותר על האולפן). גם הפעלים 'קיבל ו'לקח' משמשים אצל העובדים הזרים למטרות שונות מעבר למטרה הרגילה של קבלה ולקחה: 'קיבלה שמש' (השתזפה), 'קיבל אוויר' (נשם), 'קיבל כסף'

(הרוויח). הפועל 'אמר' נועד לבטא גם אמירה, דיבור, ביטוי, צעקה, שאלה או קריאה, לדוגמה: 'איך אומרים...? כל הזמן אנשים אומרים סינמה, לא קולנוע'.

בתואר

מאחר שהשימוש בתארים אינו שכיח בלשונם של העובדים הזרים, תופעת ההכללה בהם היא הרחבה ביותר לעומת שמות העצם והפעלים. הם גם משתמשים במילת השלילה 'לא' כדי ליצור את התואר ההפוך. כך, למשל, מילת התואר 'טוב' (או 'לא טוב') הופיעה אצלם גם כמתארת שם עצם וגם כמתארת פועל בהוראה של משהו חיובי, מועדף, נעים, איכותי ומקובל. לדוגמה: 'יש חיים טוב', 'מבינים טוב, מדבר טוב'. המילים 'גדול' או 'לא גדול' או 'קטן' מציינות פרופורציות ויחסיות. לדוגמה: 'אישה גדול', 'זה כמו פארק גדול', 'אופניים קטן'. התואר 'נקי' נפוץ גם הוא וכולל בתוכו משמעויות נלוות נוספות, כגון יפה, חדש, מסודר ומרווח. לדוגמה: 'בית שלי פרדס חנה נקי' (יפה), 'זה בתים זה הכול נקי' (חדש), 'פה למעלה הוא עושה נקי בעגלה' (מסדר).

במילות היחס

בתהליכי ההכללה נמצא כי העובדים הזרים מרבים להשתמש במילות 'ב-', 'ל-' במקום במילות 'עם' ו'על' או כל מילת יחס אחרת נדרשת, כשברוב המקרים (65%) נעשה שימוש לא הולם בהן עקב שימוש יתר, הכללה או העדר שימוש. במילת היחס 'ב-' נעשה שימוש הולם אך ורק באותם מקרים שבהם מילת היחס נתפסת בעיניהם כחלק בלתי נפרד מהמילה שאליה היא מתחברת, לדוגמה: 'ביד', 'בחוץ', 'ביחד'. בשאר המקרים נעשה שימוש בלתי הולם, לדוגמה: 'עושה בשולחן', 'אנשים באים בטורקיה'. שימוש מכליל רב יותר נעשה במילת היחס 'ל-', כאשר השימוש יכול להיות מותאם לפועל. הנבדקים עשו בצירופי היחס 'הולך ל' או 'נותן ל' או 'יש ל' שימוש מכליל ושגוי: 'הולכים לאופניים לבית ספר', 'מה נותן למתנה לסופרמרקט', 'יש למים בפנים', 'תסתכל לבגדים שלי'.

במילות קישור

מכיוון שהשימוש במילות הקישור מועט, נעשית הכללה במילות שאלה והן הופכות אצלם למילות קישור לציון סיבה, תכלית או שיעבוד. לדוגמה: מילות השאלה 'מתי' משמשות כציון שיעבוד ש-'/כש-'/'כאשר' (מתי עייף אנחנו לא רוצים עובד'), 'למה' – כמילת סיבה במקום 'כי' או 'בגלל' (אנחנו לא רוצים למה אחר כך יש בלגן), ו'איפה' כציון מקום 'היכן ש-'/במקום ש-' (הוא שם איפה חסר).

בתחביר

תחביר של לשון הזרים מתאפיין ביישום ובשימוש יתר של מבנים ומשפטים שכיחים בשפה: (1) משפטי 'יש'/'אין', (2) נושא סתמי, (3) כינוי הרמז 'זה'.

1. משפטי 'יש'/'אין': בקרב העובדים הזרים יש שימוש יתר במשפטי 'יש'/'אין' כנשוא לציון קיום ושייכות, לעיתים בדרך הנכונה ובמיקום הנכון ('יש פה עגלה', 'בבית אין אנשים'), אך לרוב באופן מכליל ושגוי. הם משבצים 'יש' ו'אין' כתחליף או כתוספת לפועל, לכינוי רומז, לאוגד או לשם עצם: 'יש ראיתי זה', 'לא הכול יש, אבל אני

שואל', 'הם יש משהו ביד'. לא נמצאה כלל צורת 'ש' להבעת מודאליות (יש
[=צריך] ללמוד), שכן צורה זו שכיחה פחות ואוריינית יותר.

2. נושא סתמי: הנושא הסתמי בעברית הוא מבנה בולט, והעובדים הזרים במחקר אכן השתמשו בו באופן נכון ולעיתים קרובות. שימוש זה התייחס רק לשני הסוגים הראשונים של הנושא הסתמי: לשון רבים ללא ציון עושה הפעולה (לדוגמה: 'מה קוראים זה?', 'לא, פה לא עושים זה') ושימוש ב'משהו' (לחפצים) או 'מישהו' (לבני אדם) גם בנושא סתמי וגם כהכללה לשמות עצם בלתי מוכרים. הסביל, שהוא אפשרות שלישית להבעת נושא סתמי, אינו נפוץ בעברית אלא כמאפיין שפה גבוהה, וכצפוי לא נרכש על ידי העובדים הזרים.
3. כינוי הרמז 'זה': כינוי הרמז 'זה' הופיע בתדירות רבה בתפקידים תחביריים שונים. למשל, בנושא: 'זה זקנים, זה צעירים וזה משהו אחר', כנשוא או כאוגד: 'שולחן זה זה', ובתפקיד משלימי נשוא: 'אני יודע רק זה', 'איך קוראים זה'. כמו כן שימשה 'זה' כתחליף למילה לא ידועה או בלתי מוכרת או כמילוי חללי דיבור מסוימים: 'זה מתי יש בלגן זה שתים שנים', 'הוא זה מנקה על הרצפה'.

סיכום

מחקר זה בדק את העברית שבפיהם של עובדים זרים בישראל (רומנים, טורקים וספרדים), שנרכשה על ידם באופן בלתי פורמלי. דפוס התקשורת בין העובדים לסביבתם והתהליכים הלשוניים של העברית שבפיהם מעידים על קיומה של הגרסה הבסיסית, בדומה לזו שנמצאה בקרב עובדים זרים באירופה. העובדים הזרים רוכשים תחילה את אוצר המילים המקצועי והספציפי שלהם, והמילים מאוצר זה משמשות אותם כקודים מנחים. המילים האלה, שכונו על ידי פרדו (Perdue, 1996) 'מילות מפתח', משותפות לכל העובדים הזרים והן קשורות לתנאי העסקתם, יעילות העבודה ומהירות הביצוע. לאחר שעות העבודה מצטמצם מגעם של העובדים הזרים עם האוכלוסייה, והדבר משפיע על מאפייני המאגר הלשוני – יש בלשונם פחות פעלים ותיאורים להבעת רגשות ומחשבה.

דפוס הפישוט בלשון העובדים הזרים הופיע גם באוצר המילים וגם בתחביר, והוא משקף מהלך לשוני שנועד לקדם את התקשורת בין הדובר הזר לבין בן-שיחו הילדי (Ellis, 1995). מכיוון שהעברית נעדרת צורת בסיס פשוטה ובלתי נטויה (ברמן, 1996; רביד 1999), בחרו העובדים הזרים בדרך כלל בצורה אחת המופיעה באופן שכיח בשפת בני המקום, ללא הטיה וללא התאמה. הפישוט מייצג אפוא שפה נטולת – או מעוטת – מילות יחס וקישור המהוות את ה'דבק הדקדוקי' (ברמן, 1999) וכן שפה חסרת לכידות תחבירית, המתאפיינת במבעים קצרים ופשוטים, בהעדר משפטים מורכבים, דיבור עקיף וצורת הסביל.

דפוס ההכללה, דהיינו 'הרחבת משמעות' (לנדאו, 1974), נפוץ אף הוא בלשון הזרים בגלל הצמצום באוצר המילים (מילות תוכן ותפקוד) ובתחביר. מילת המפתח מייצגת לגבי העובדים הזרים את כל השדה הסמנטי. יצוין כי הרחבה גדולה נעשתה בפועל 'עשה' בצירוף שם עצם לציון הפעולה באופן מדויק יותר (עשה מוזיקה=ניגן), וכן בתארים, בגלל העדרם הכמעט גמור מלשון הזרים. בתחביר נעשה שימוש יתר במבנים נפוצים של 'יש'/'אין' ושל נושא סתמי – 'מישהו', 'משהו' – כאמצעי יעיל ומהיר לתקשורת.

מאפיינים נפוצים בעברית הדבורה נעדרו כמעט כליל מלשון העובדים הזרים, בגלל מורכבותם, כמו הסמיכות הפרודה על ידי המילה 'של', או השימוש במשפטים פועליים, וכן בולט אצלם העדר תארים גזורי שם בסופית X (טבעי). הדבר מדגיש את קיומה של הגרסה הבסיסית, שכן העובדים נמנעים ממורכבות לשונית גם בתחום זה, על אף שכחותם בעברית של תארים במבנה הנזכר.

הוכחה ליעילותה של השפה, האופיינית לגרסה הבסיסית, הן אסטרטגיות הפיצוי השונות של העובדים הזרים, החל משימוש בהקשרים, פרפרזות, חזרה על מילים, יצירתיות, אינטונציה וכלה בשאילת מילים משפת האם.

העדר הבדלים בידע לשוני ובשימושי השפה העברית בין העובדים ששפות האם שלהם שונות, עיסוקם שונה ומעמדם החוקי אינו אחיד, מחזק את תאוריית הגרסה הבסיסית, שלפיה שפת הזרים נועדה בראש ובראשונה לתקשורת מידית, ובשימושי הלשון שלה לא ניכרים הבדלים עקב מוצא, עיסוק או מעמד שונים.

גם בשפה העברית קיימת אפוא 'גרסה בסיסית', אולם יש להזהר מלהכליל את הממצאים על כל אוכלוסיית הזרים בישראל. נדרשים מחקרים שיבדקו גם נשים, מגוון רב יותר של ארצות מוצא ועיסוקים, וכן עובדים מהפריפריה וכאלו השוהים מעל שש שנים בארץ.

מקורות

בן רפאל, א', אולשטיין, ע' וגייסט, ע' (1994). **היבטים של זהות ושפה בקליטת עולי חבר המדינות העצמאיות**. המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית בירושלים, בית הספר לחינוך.

ברמן, ר' (1997). עיון ומחקר ברכישת העברית כשפת אם: ראשית רכישת התחביר וצורות השיח. בתוך: י' שמרון (עורך), **מחקרים בפסיכולוגיה של הלשון בישראל** (עמ' 57-99). ירושלים: מאגנס.

כהן, א' (1999). עובדים מתאילנד בחקלאות הישראלית. בתוך ר' נתנזון ול' אחדות (עורכים), **הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל** (עמ' 155-205). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

לנדאו, ר' (1974). **פרקים בסמנטיקה עברית**. אוניברסיטת בר-אילן, בר אורין. נתנזון, ר' ול' אחדות (1999), 'פתח דבר', בתוך ר' נתנזון ול' אחדות (עורכים), **הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל** (עמ' 7-12). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד. נתנזון, ר' ובר צורי, ר' (1999). סקר עמדות הציבור כלפי עובדים ממדינות זרות. בתוך ר' נתנזון ול' אחדות (עורכים), **הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל** (עמ' 90-119). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

פילובסקי, ל' (1999). "נוכחים נפקדים", חקר תפקודם של ארגוני כוח אדם בטיפול בעובדים זרים בישראל והקשר ביניהם לבין הרשויות. בתוך ר' נתנזון ול' אחדות (עורכים), **הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל** (עמ' 41-89). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

קונדור, י' (1997). **עובדים זרים בישראל: הבעיה ופתרונה הכלכלי-מדיני**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון.

רביד, ד' (1999). *עיין ערך לשון – התחביר והוראתו: ספר לימוד ומדריך למורה*. תל-אביב: מט"ח.

שחר, א' (2000). סקר קובע: שנאת הזרים בארץ פורחת. *מעריב*. 27.11.2000.
שנל, י' (1999). *עובדים זרים בתל אביב*. ירושלים, מכון פלורסהיימר ללימודי מדיניות.

Bernini, G. (2000). Negative items and negation strategies in nonnative Italian. *Studies in Second Language Acquisition*, 22(3), pp. 399-441.

Dimroth, C. and Watorek, M. (2000). The scope of additive particles in basic learner languages. *Studies in Second Language Acquisition*, 22(3), pp. 307-337.

Ellis, R. (1995). *The Study of Second Language Acquisition*, Oxford: Oxford University Press.

Klein, W. & Perdue, C. (1997). The Basic Variety. *Second Language Research*, 13(4), pp. 301-347.

Perdue, C. (1996). Pre-basic varieties: The first stages of second language acquisition, in: E. Kellerman, B. Weltens, and T. Bongaerts (eds.), *EUROSLA 6: A Selection of Papers*. Amsterdam, VU Uitgeverij, pp. 135-149.

Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics*, 10 (3), pp. 209-231.